

Teie või sina?

Renate Pajusalu

Tartu ülikooli üldkeeleteaduse professor,

Helsingi ülikooli eesti keele ja kultuuri külalisprofessor

Eesti ühiskonnas on kombeks võõraid täiskasvanuid teietada. Miks me nii teeme? Kas alati on selge, keda sinatada ja keda teietada? Kas eesti keelt võõrkeelena rääkijal on see valik alati sama? Siinne artikkel püüab teha lühikese sissevaate viisakuse ja – konkreetselt – teie/sina valiku valdkonda.

Mis on viisakus?

Viisakus on üks inimühiskonna väga üldiseid põhimõtteid. „Eesti keele seletav sõnaraamat” seletab omadussõna „viisakas” kui „hea käitumise tavasid järgiv või neile vastav; meeldiva käitumisega, heade kommetega; hea tooni kohane”. Kui mõtleme järele, mida need head tavad või kombes tegelikult tähendavad, siis on nad esmapilgul enamasti ebapraktilised ja raskendavad argielu, tihtipeale on aga tegemist lausa valetamisega. Me ei ütle ammuse tuttavaga tänaval kohtudes, et ta on vanaks jäänud ja paksuks läinud, vaid vaikime sellest või ütleme hoopis, et ta näeb hea välja. Kui keegi sulle midagi annab, oleks lihtsam see lihtsalt võtta, aga me kulutame energiat tänamisele. Kui tahame võõralt inimeselt paluda, et see bussis pileti komposteeriks, siis selle asemel, et öelda *löö läbi!* keerutame kokku pika lause, umbes *kas te saaksite mu pileti komposteerida?* Sõna otseses tähenduses on see lause veel kõigele lisaks vale: me ei taha ju teada, kas kaasreisija saab komposteerida, vaid palume tal seda teha. Kui keegi räägib rumalat juttu, siis tihtipeale ütleme, et *see kõik võib ju õige olla, aga ...* ja alles seejärel esitame oma vastuväite. Need on ainult üksikud näited sellest, mida üldiselt peetakse viisakaks.

Viisakuse seletamiseks on tänapäeva keeleteaduses pakutud küll mitmeid teooriaid, kuid üks neist on osutunud eriti viljakaks. Seda nimetatakse tavaliselt Browni ja Levinsoni viisakusteooriaks ja esmakordselt esitati see 1978. aastal, eraldi raamatuna („Politeness”) 1987.

See teooria põhineb mõistel *nägu* (*face*), mille all mõeldakse inimese välist tervikkuju sellisena, nagu see toimib suhtluses. Nägu on omakorda paradoksaalselt ühtaegu ligitõmbav ja eemaletõukav: tahame kõik kuuluda mingisse rühma ja olla sõber meeldivate inimestega, seega püüame saavutada inimestega lähedust; samas aga ei taha, et meie valikuvabadust piiratakse ja meid liiga palju käsutatakse, seega tahame hoida distantsi. Suhtlus on pidev näo ohustamine: kui meile vastu vaieldakse, ohustatakse meie lähedust otsivat ehk positiivset näopoolt; kui palutakse midagi teha, siis sõltumatust taotlevat ehk negatiivset näopoolt. Et see ohustamine ei oleks liiga suur ja suhtlejate näod liiga palju kannatada ei saaks, selleks ongi olemas viisakus. Pehmendamise nii vastuväiteid kui ka palveid nii, et nende nägu ohustav mõju oleks nõrgem (lootes siiski, et see ei vähenda nende tegelikku mõju). Vastavalt sellele, kas pehmenamine on mõeldud kaitsma lähedust või iseseisvust taotlevat nägu, räägitakse lähendavast ehk positiivsest ja distantseerivast ehk negatiivsest viisakusest.

Browni ja Levinsoni viisakusteooria peab positiivse ja negatiivse näo olemasolu inimkonnale põhimõtteliselt universaalseks, kuigi eri kultuurid peavad oluliseks selle eri aspekte. Samuti võivad näo kaitsmise eri aspektid eri kultuurides erinevalt realiseeruda. Näiteks on teise inimesega rääkides kõige üldisemalt võttes viisakas tema vastu huvi tunda, samas aga ei tohi ka liiga pealetükkiv olla. Tavaliselt inimesed ei oskagi endale teadvustada, kuidas selline tasakaal sünnib. Eestis on ilmselt tavaline see, et vanem vestluspartner küsitleb pigem nooremat ja ülemus alluvat, kui vastupidi. On aga kultuure, kus just sotsiaalses hierarhias madalamal positsioonil olija peab kõrgema positsiooniga inimeselt küsima selle pere ja sugulaste käekäigu kohta.

Sina ja teie Euroopas

Üks tüüpilisi olukordi, kus vajame viisakust, on pöördumisvormi valik. Heale sõbrale ütleme *sina*, võõrale vanemale inimesele aga *teie*. Selline erinev pöördumine kõneleja suhtes sotsiaalselt erineva distantsiga inimeste poole on iseloomulik paljudele kultuuridele.

On oletatud, et teietamine tuleneb monarhide kombest pidada ennast mitmeks isikuks, kuid tõenäolisem on ehk lihtsam seletus: distantsi on mingil ühiskonna arengu etapil otsustatud millegagi näidata ja 2. isiku mitmus ainsuse asemel on suhtelist loogiline valik, kuna see üldiselt ei tekita valestimõistmist. Nii on mitmes Euroopa keeles

levinud distantseeritud pöördumine ühe isiku poole *teie*-vormis (nt prantsuse ja vene keeles). Teisalt on aga ka keeli, mis kasutavad kolmandat isikut (nt saksa). Tänapäeva inglise keeles sellist pöördumisvormi ei ole, mis muidugi ei tähenda, et inglased ei oleks viisakad: distantsti lihtsalt väljendatakse teisiti. Seega on see, et me just teietame (mitte ei „nendeta“ ega kasuta distantsti osutamiseks muid vahendeid) suhteliselt juhuslik, keelekasutuse seisukohast on pigem oluline, et see on tavapärasest teistsugune pöördumine. Soome keeles on distantseeritud pöördumisvorm põhimõtteliselt sama, mis eesti keeles – *te* –, kuid seda kasutakse vähem kui eesti keeles. Näeme suurema uurimusetagi, et ka suhteliselt sarnase käitumismudeliga Euroopa keelte vahel on erinevusi nii pöördumisvormis endas kui ka selle kasutamises.

Üldiselt reguleerib pöördumisvormi valikut Euroopa kultuurides kolm põhilist parameetrit: vanusevahe, tuttavusaste ja sotsiaalne positsioon. Mida võõram, vanem ja sotsiaalselt positsioonilt kõrgem on suhtluspartner, seda tõenäolisemalt valitakse pöördumisvormiks „mitte-sina“, mida keeleteaduses on kombeks tähistada tähega *V* (prantsuse pöördumisvormi *Vous* 'teie' järgi). Nende kolme parameetri omavaheline kaal aga erineb kultuuriti. Mõnel pool peetakse olulisemaks vanuselist erinevust, teisel aga näiteks sünnipärasest asendist sotsiaalses hierarhias. Viimane on küll Euroopa demokratiseerumise käigus üldiselt taandunud, mistõttu tüüpiliselt on kadunud ka ebasümmeetriline teietamine, mille puhul üks vestluspartneritest teietab, teine aga sinatab. Selline ebasümmeetriline pöördumismudel töötab aga tänapäevalgi paljudes kultuurides lastega suhtlemisel.

***Sina ja teie* eestlastel ja eestivenelastel**

Mis siis reguleerib *sina* ja *teie* valikut eesti kultuuris? Leelo Keevallik küsitles 1999. aastal ilmunud artiklis eri vanuses ja eri kodukohaga kooliõpilasi. Selgus, et tuttavusaste on *sina/teie* valikul olulisem kui erinev positsioon võimuhierarhias või vanuseline distant. Seega võib eestlane sinatada ka endast vanemat või positsioonilt kõrgemat inimest, kui too on piisavalt tuttav.

Osaliselt inspireerituna Keevalliku küsimustikust ja juhindudes huvist kultuuridevaheliste erinevuste vastu, tegime grupi keeleteadlastega eestlaste ja venelaste viisakuskäitumise võrdleva küsitluse. Töörühma kuulusid Renate ja Karl Pajusalu, Virve-Anneli Vihman ja Birute Klaas (vt täpsemat ja põhjalikumat analüüsi 2010. a ilmuvast artiklist).

Küsitlus viidi läbi Tartu ja Kohtla-Järve eesti ja vene üliõpilaste hulgas, võrdluseks oli ka Peterburi ülikooli üliõpilaste grupp.

Selgus, et eestlased ja venelased olid üksmeelsed täiesti võõraste inimeste ja sõprade poole pöördumises. Mõlemas kultuuris oli tavaline pöörduda *teie*-vormis kõikide teenindajate poole, samuti võõra pisut vanema inimese poole ühistranspordis (just neid variante küsisime oma uurimuses). Sõpru aga sinatati alati kõigis rühmades. Eestlaste ja venelaste vaheline erinevus tuli välja siis, kui kõnetatav oli vanem (meie küsimustikus umbes ühe generatsiooni võrra) ja tuttav. Vanemaid sugulasi (küsimustikus olid onu ja tädi) eestlased sinatavad, venelased aga pigem teietavad, kuigi mõnikord ka sinatavad. Samuti teietavad venelased rohkem generatsiooni võrra vanemaid tuttavaid inimesi (nt sõprade vanemaid). Ei saa siiski öelda, et venelased oleks teietanud rohkem kõikides küsimustikus esitatud kategooriates, sest pöördudes võõra üliõpilase poole auditooriumis, oli venelaste pöördumisvalik rohkem *sina* poole kui eestlastel.

Kui küsisime, kas õppejõudu peaks teietama, olid nii eestlased kui venelased üldiselt ühel meelel, et peab küll ja tavaliselt nii tehaksegi. Üldiselt ei soovitud selles osas ka mingeid muutusi, vastastikune teietamine õppejõuga tundus sobilik peaaegu kõigile vastanutele. Venelased põhjendasid seda austusega õppejõu vastu, eestlased pigem sellega, et akadeemilises sfääris on see kombeks. Venelastele tunduks õppejõupoolne sinatamine ebaviisakas seetõttu, et nad tunneksid ennast siis lastena, eestlased ei soovinud samuti ühepoolset sinatamist, kuid ei põhjendanud seda üldiselt sellega, et see näitaks nende lapselikku staatust, vaid taas akadeemilise suhtluse omadustega.

Selgus, et valik *sina* ja *teie* vahel ei ole kõneleja jaoks alati kindel. Nii eestlased kui ka venelased ütlesid, et juhul, kui ei tea, kumba pöördumisvormi kasutada, nad teietavad. Eestlastel tundus sellist probleemi siiski sagedamini ette tulevat kui venelastel, mis näitab seda, et venelasi *teie* nii kergesti häirima ei hakka kui eestlasi. Samuti näitasid vastused küsimusele, kuidas teietamiselt sinatamisele üle minnakse, et eestlastele on selline üleminek tavalisem, see vajab eelkõige pikemat tutvust ja sagedast suhtlemist. Venelased vastasid sagedamini, et endast vanema inimesega ei hakka nad kunagi sinatama, kuid omavanuse suhtluspartneri kohta arvati, et lähedasema suhtluse korral võib sinatama hakata. Üldiselt arvas enamik vastanuid, et eestlased sinatavad sagedamini kui venelased.

Samas küsimustikus küsisime ka üldisemalt eestlaste ja venelaste suhtlusekommete erinevuse kohta. Paraku tuli sellele küsimusele vähe

põhjalikke vastuseid, kas siis sellepärast, et ei viitsitud vastata, või selle tõttu, et vastajad neid tõesti ei teadnud. Eestlased teadsid, et venelased kasutavad pöördumisel isanime, venelased omakorda, et eesti koolis pöördutakse õpetaja poole „Õpetaja!” (vene koolis kasutatakse ees- ja isanime). Mõned eestlased arvasid ka, et venelaste omavahelises suhtluses on rohkem füüsilist kontakti: tervitatakse rohkem kättpidi, samuti emmatakse rohkem.

Suurimaks eestlaste ja venelaste vaheliseks suhtlusprobleemiks peeti seda, et ei osata teineteise keelt. Võime siis arvata, et suhtlusstiilid tegelikult eriti ei erine, kuid suheldakse halva keeleoskuse tõttu vähe. Huvitaval kombel ei tulnud kogu materjalist välja seda, mida olime eelnevalt võimalikuks pidanud – nimelt erinevust eri soost ja samast soost suhtlejate vahel. Mitte ükski vastanu ei andnud üheski vastuses võimalust oletada, et neiud valivad pöördumisvormi noormeestega ja noormehed neiudega suheldes teisiti kui omavahel.

Kokkuvõtteks

Üks uurimus ei saa kuidagi ammendada kogu viisakuse valdkonda, ega isegi selle ühte aspekti: sinatamist ja teietamist. Siin kirjeldatud uurimuse oluline tulemus oli siiski see, et tänapäeva üliõpilastel ei tundu olevat mingit tahtmist teietamisest koguni loobuda. Eestlaste ja venelaste vahel oli olulisim vahe pöördumises tuttava endast vanema inimese poole: kui eestlased sinatavad neid sageli, eriti kui tegemist on sugulastega, siis venelased enamasti teietavad. Muudes suhtluskommetes samuti suuri erinevusi välja ei paistnud. Neid kas pole või tunnevad eestlased ja venelased üksteise kombeid halva keeleoskuse tõttu lihtsalt halvasti.

Pöördumisvormi valik on siiski ainult väike osa sellest, mida peetakse viisakuseks. Nii ei saa ainult selle põhjal kindlasti teha mingeid suuremaid üldistusi kultuuri kohta tervikuna. Ainult pöördumisvormi kasutust analüüsidest võiksime ju jõuda tulemuseni, et eesti kultuur peab inimestevahelist lähedust olulisemaks kui vene kultuur. Tõenäoliselt see nii ei ole, sest just vene kultuuri on peetud suhteliselt kollektivistlikuks. Nii nagu me ei saa väita inglase kohta, et nad on ebaviisakad, kuna ei erista teietamist ja sinatamist, ei saa me ka väita, et eestlased on kollektivistlikumad kui venelased, kuna eelistavad sinatada. Viisakuse eri aspektide uurimine ja uurimustulemuste sobitamine kultuuri tervikpildiga nõuab veel palju tööd.

Soovitusi edasilugemiseks

Brown, Penelope; Stephen Levinson 1987. Politeness: Some universals of Language Use. Cambridge: Cambridge University Press.

Keevallik, Leelo 1998. Sinatamisest ja teietamisest koolilaste arvamuste põhjal. – Keel ja Kirjandus, 8, 541–553.

Renate Pajusalu; Virve Vihman; Birute Klaas; Karl Pajusalu (ilmumas 2010). Eestlaste ja venelaste suhtluskäitumine: *sina, teie* ja keegi veel. – Eesti rakenduslingvistika ühingu aastaraamat.